

11. Boden J.M. Alcohol misuse and violent behavior: Findings from a 30-year longitudinal study / Boden J.M., Fergusson D.M., Horwood L.J. // Drug and Alcohol Dependence. – 2012. – Vol. 122, № 1–2. – P. 135-141.

**Litvinchuk L. M. the Main approaches to the study of the problem of drug addiction.** The article devoted to the main approaches to drug dependence study. The literature of this problem analyzed the risk factors and causes of drug abuse, that indicates different phenomena: the ideological and political crisis of the society, loss of traditional ideals and values, economic hardship, unemployment, moral and psychological crisis of the family, loss of intimacy and trust, general mass culture and youth subculture in particular, which is characterized by glorification of deviant behavior, etc. This can be combined into one phenomenon, such as psychological, social and spiritual crisis of modern society. At the sociological direction the economic-legal field of research of drug trafficking can be added. If the data of sociological research trends to identify external causes of addiction, the psychological direction focuses on finding the internal factors that triggers the beginning and the development of dependence. Criticizing the psychological model is based, on perception of the situation of the disease as the doctor and the patient.

Therefore common psychological theory of addiction is absent, because the available scientific knowledge is insufficient in addressing the issue of identity and the determinants of its behavior, which in turn makes it possible to allocate characteristic features, types and forms of behaviour, which clearly differed, addict and addict, and it is not possible to clearly distinguish the concept of "habitual use - abuse - dependence".

*Key words:* drug dependence, factor, cause, crisis, addiction, approach, addictive disorders, psychoactive substance.

**УДК 159.923.2**

**Панасенко Н.М.**

### **ВПЛИВ КРИЗ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ НА ПРОФЕСІЙНЕ САМОЗДІЙСНЕННЯ ВЧИТЕЛЯ**

**Панасенко Н.М. Вплив криз професійного розвитку на професійне самоздійснення вчителя.** У статті проаналізовано характер впливу криз професійного розвитку на рівень професійного самоздійснення вчителя. Особлива увага приділяється вивченню професійного самоздійснення вчителя в умовах соціально-економічних перетворень та зміни вимог до особистості. Окреслено залежність рівня професійного самоздійснення вчителя від стратегій подолання ним криз професійного розвитку.

*Ключові слова:* вимоги до фахівця, криза професійного розвитку, конструктивна стратегія подолання кризи, психологічний портрет вчителя, професійне самоздійснення.

**Панасенко Н.Н. Влияние кризисов профессионального развития на профессиональное самоосуществление учителя.** В статье проанализирован характер влияния кризисов профессионального развития на уровень профессионального самоосуществления учителя. Особое внимание уделяется изучению профессионального самоосуществления учителя в условиях социально-экономических преобразований и изменений требований к личности.

Определена зависимость уровня профессионального самоосуществления учителя от стратегий преодоления им кризисов профессионального развития.

*Ключевые слова:* требования к специалисту, кризис профессионального развития, конструктивная стратегия преодоления кризиса, психологический портрет учителя, профессиональное самоосуществление.

**Постановка проблеми.** В умовах сучасних соціально-економічних перетворень в Україні відбуваються серйозні зміни стосовно морально-етичних, а також професійних норм поведінки. В суспільстві продовжує формуватися вимогливе ставлення до особистості, до її професійного становлення, самореалізації й професійного самоздійснення.

Професійне самоздійснення, на нашу думку, це одна із найважливіших форм життєвого самоздійснення, яка характеризується високим рівнем розкриття особистісного потенціалу фахівця в обраній професії, розвитком його здібностей, взаємопоєднанням із професією, повсякчасною затребуваністю його професійної кваліфікації, широким використанням його професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями [5; 9].

Професія вчителя належить до сфери професій типу «людина-людина», тобто професій, для яких характерними є інтенсивність і напруженість психо-емоційного стану. Дія численних емоціогенних чинників (об'єктивних і суб'єктивних) викликає у вчителів почуття незадоволеності, що дедалі зростає, погіршення самопочуття та настрою, накопичення втоми. Ці фізіологічні показники характеризують напруженість роботи, що призводить до професійних криз, стресів, виснаження і вигорання. Результатом є зниження ефективності професійної діяльності вчителя: він гірше справляється зі своїми обов'язками, втрачає творчий підхід до предмета та продукту своєї праці, деформує свої професійні відносини, ролі та комунікації.

Все це безперечно вимагає нових підходів до дослідження феномена професійного самоздійснення вчителя, до визначення позитивних і негативних чинників, які впливають на нього.

Визначення характеру впливів криз професійного розвитку на рівень професійного самоздійснення сучасного вчителя розширить можливості і профілактики, і корекції професійних деформацій, що у свою чергу сприятиме розкриттю і підвищенню особистісного й професійного потенціалу сучасного вчителя.

**Метою статті** є висвітлення особливостей впливу криз професійного розвитку на професійне самоздійснення сучасного вчителя.

**Результати теоретичного аналізу проблеми.** Аналіз наукової літератури дає можливість відзначити, що на існування криз у професійному розвитку особистості вказують і вітчизняні, і зарубіжні дослідники, зокрема, І.Д. Бех, І.В. Вачков, Е.Ф. Зеєр, С.Д. Максименко, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, В.А. Семиченко, О.І. Василькова, та ін. Специфіку професійних криз педагога окреслено в роботах Г.Г. Горелової [2].

Ми в нашому дослідженні будемо спиратися на концепцію Е.Ф. Зеєра, згідно з якою професійні кризи - це нетривалі за часом періоди (до одного року)

кардинальної перебудови професійної свідомості, діяльності й поведінки особистості, зміни темпу та вектору її професійного розвитку [4, с. 24].

Професійний розвиток розглядається як центральна категорія, яка відображає сутність взаємодії людини й професії. У психології це поняття розглядається як фундаментальний процес зміни людини, як пояснювальний принцип становлення професіоналізму і як цінність професійної спільноти [12, с. 24].

Е.Ф. Зеєр та Е.Е. Симанюк вказують на те, що перехід від однієї стадії професійного становлення до іншої завжди супроводжується професійними кризами [4; 13].

Багато дослідників зазначають, що безкризовий розвиток особистості є неможливим, позаяк процес становлення особистості обов'язково супроводжується певною кількістю суперечностей та складнощів. Саме в їх подоланні й полягає розвиток, адже на цих етапах проживання кризової ситуації має місце якісна трансформація всіх особистісних структур.

Відомий вислів Л.С. Виготського про те, що «якби криз не було, їх слід було б вигадати, інакше ніяк не можна пояснити розвиток особистості дитини», стосується не тільки вікової психології, але й психології становлення професіонала.

Професійні кризи можуть виникати й протікати синхронно з іншими життєвими кризами, індукуючи та підсилюючи одна одну, проте нерідко кожна з них є самостійною життєвою кризою і не відповідають закономірностям і логіці вікового або професійного розвитку людини.

Дослідники визначають, що кризи мають два основних можливих «результати» для особистості:

- 1) криза може сприяти особистісному розвитку;
- 2) криза може привести до особистісної деградації, якщо людина не може впоратися зі своїми внутрішніми суперечностями і ці протиріччя буквально «роз'їдають» людину зсередини (а якщо до цього додаються і зовнішні несприятливі обставини, то криза взагалі може закінчитися сумно).

Так само можуть розвиватися і професійні кризи, тобто вони можуть сприяти професійному розвитку особистості, але можуть призводити і до професійних деформацій. Криза - це своєрідний «шанс» для людини стати кращою, а для професіонала - перейти на наступний етап свого розвитку.

Є.Ф. Зеєр виділяє наступні професійні кризи:

- криза навчально-професійних орієнтацій (обумовлена формуванням професійних намірів та їх реалізацією, або випадковими доленосними подіями);
- криза професійного вибору (обумовлена незадоволеністю професійною освітою, професійною підготовкою, або зміною соціально-економічних умов);
- криза професійних експектацій (обумовлена труднощами професійної адаптації, розбіжністю професійних очікувань та реальної дійсності);

- криза професійного росту (обумовлена незадоволеністю можливостями посади, яку займає людина, кар'єрою, потребою в підвищенні кваліфікації, створенням сім'ї, погіршенням фінансових можливостей);
- криза професійної кар'єри (обумовлена стабілізацією професійної ситуації, незадоволеністю собою та своїм професійним статусом, ревізією «Я-концепції», новою домінантою професійних цінностей);
- криза соціально-професійної самоактуалізації (обумовлена незадоволеністю можливостями реалізувати себе в актуальній професійній ситуації, корекцією «Я-концепції», незадоволеністю собою та своїм соціально-професійним статусом, психофізіологічними змінами та погіршенням стану здоров'я, професійними деформаціями);
- криза втрати професійної діяльності (обумовлена виходом на пенсію, новою соціальною роллю, звуженням фінансових можливостей, психофізіологічними змінами та погіршенням стану здоров'я);
- криза соціально-професійної адекватності (обумовлена соціально-професійним старінням, втратою професійної ідентифікації, незадоволеністю життям) [4, с. 127].

Професійні кризи можуть бути зумовлені й об'єктивними, і суб'єктивними чинниками. Так, дослідниця психології педагогічної діяльності В. А. Семиченко, зауважує, що криза виникає і тоді, коли життєві обставини швидко та докорінно змінюються; саме такою принциповою зміною характеризується початковий період входження випускника педагогічного ВНЗ у професійну діяльність. Нова система відносин, нові вимоги до діяльності зумовлюють необхідність змін і з боку молодого вчителя. В. А. Семиченко підкреслює: «Учитель зможе зберегти у цих випробуваннях, оптимально використати і надалі розвинути свій потенціал, знайти сили і можливості подолати внутрішню кризу, якщо хоча б у загальних рисах знатиме про ті «підводні камені» професійної діяльності, труднощі, що на нього чекають» [11, с. 43].

А.К. Маркова, досліджуючи процес професіоналізації, з'ясувала, що професійні кризи можуть відбуватися неодноразово упродовж всього життя; вони виникають на стику окремих періодів, на етапі переходу на нову посаду, за необхідності перекваліфікації тощо. Професійні кризи можуть викликатися і внутрішніми причинами: коли старе в професійній праці вже не задовольняє, а нове ще не знайдене, або коли творчі знахідки працівника зустрічають зовнішній опір у професійному середовищі [7, с. 26].

На підставі аналітичного огляду літератури можна констатувати, що, як правило, дослідники виділяють нормативні та ненормативні кризи в професійному становленні особистості. Нормативні (або як їх ще називають, нормальні, прогресивні) кризи є нормативним явищем, яке супроводжує процес професійного становлення особистості. В якості рушійних сил виникнення та розвитку цих криз одні науковці розглядають природне прагнення людини до самоздійснення, інші - включення у різноманітні соціальні відносини, треті - соціальну ситуацію, провідну діяльність й активність самого суб'єкта діяльності. Друга група криз має ненормативний, імовірнісний характер, вони не пов'язані із завершенням пе-

вного етапу професійного становлення. Причинами їх виникнення можуть бути події, які здатні раптово змінити долю людини (наприклад, неприємні ситуації у професійній діяльності, вимушене звільнення, перекваліфікація, перерва в роботі, втрата працездатності тощо) [6, с. 16].

Отже, нормативні професійні кризи можуть виникати внаслідок переходу з однієї стадії професійного становлення на іншу та зумовлюватимуться внутрішньою активністю самого суб'єкта, тим самим визначаючи закономірні особливості його професійного розвитку.

Ненормативні професійні кризи характеризуватимуть кризову феноменологію, зумовлену системою соціально-психологічних чинників (подій і обставин), релевантних ситуаціям професійного виключення, які набуватимуть для особистості критичного характеру. Ситуація ненормативної професійної кризи в такому випадку не має чітко вираженого хронологічного аспекту й характеризується незапланованим порушенням траєкторії професійного розвитку людини. Проте специфіка генезису ненормативних професійних криз, як у принципі й нормативних, проявлятиметься в ступені суб'єктивної значущості для індивіда критичної ситуації, структури та змісту його професійного досвіду, рівня професійної ідентичності тощо.

Тобто кризи можуть призводити до особистісної деградації, коли людина не може впоратися зі своїми внутрішніми суперечностями, але й сприяти особистісному розвитку.

Між тим, існує точка зору, згідно з якою, «загальною назвою певних видів професійних криз є синдром професійного вигорання». Окремими дослідниками синдром емоційного вигорання розглядається в якості одного з психологічних проявів кризи професійного розвитку особистості [10, с. 43]. Професія педагога - одна з тих, де синдром професійного вигорання є поширеним явищем.

Відповідно до форми реагування фахівець використовує конструктивну чи деструктивну стратегію подолання кризи. Саме задіяння фахівцем конструктивної стратегії зумовлює формування позитивних наслідків переживання та подолання особистістю кризи професійного розвитку, зокрема підвищення фахової кваліфікації, майстерності, збагачення змісту та способів виконання роботи. Ця стратегія прокладає нове русло для професійного розвитку людини. Натомість деструктивна стратегія викликає професійну стагнацію, апатію, мотиваційні та поведінкові деформації суб'єкта праці.

Використання певної стратегії подолання кризи професійного розвитку відображається і на глибиннішому особистісному рівні. За конструктивної стратегії відбувається: переважання внутрішнього прагнення до професійного розвитку та самоактуалізації над зовнішніми вимогами; кристалізація та зміцнення професійної мотивації; конкретизація та диференціація професійного Я-образу, підвищення рівня професійного самоздійснення. За деструктивної стратегії вирішення професійної кризи відбувається: переважання зовнішніх умов (вимоги адміністрації, перспективи зростання зарплатні); девальвація професійної мотивації; дифузія професійного Я-образу, зниження рівня професійного самоздійснення [3, с. 3].

Також ми не можемо ігнорувати соціально-економічні умови, в яких перебігає професійне життя і відбувається професійне самоздійснення сучасного вчителя, – це низька оплата праці і неprestижність професії в суспільстві. Наслідками того, що ці проблеми не вирішуються може стати наявність у вчителів ознак професійної деформації: професійного вигорання, ригідності, професійної апатії і професійної стагнації, неготовності відповідати на виклики сьогодення.

Вимоги суспільства щодо навичок фахівця у майбутньому та до його особистості постійно змінюються. Актуальним питанням на сучасному етапі розвитку суспільства є питання про те, чи здатна сучасна школа, а відповідно, вчитель, виховати конкурентоспроможну особистість?

Інститут майбутнього (The Institute for the Future – IFTF) в спільній роботі з науково-дослідним інститутом Фенікса (The Phoenix Research Institute) опублікував статтю «Навички Майбутнього» (Future Work Skills), яка визначає здібності, які будуть необхідні для того, щоб отримати престижну роботу в 2020 році: здатність визначати глибинний сенс або значення виражених рішень; соціальний інтелект (швидка адаптивність, розвинені навички спілкування, вміння впливати на своє оточення); нестандартне й адаптивне мислення (здатність мислити інакше, знаходити рішення поза поставленими межами, втілювати неординарні ідеї, справлятися із завданнями будь-якої складності); міжкультурна компетентність (знання іноземних мов та культур різних народів, їх звичаїв і традицій, етичних і моральних норм); обчислювальне мислення (здатність обробляти великі обсяги інформації, виділяючи в ній головне); грамотність в області інноваційних ЗМІ (здатність розробляти контент для представлення в нових засобах масової інформації); трансдисциплінарність (розуміти концепції кількох дисциплін); проектний образ мислення (вміння розробляти проект, досягати будь-якої поставленої мети, формулювати завдання); когнітивне управління (здатність фільтрувати і виключати інформацію за ступенем важливості, а також розуміти, як максимально розвинути когнітивні функції, використовуючи різні методи і засоби); віртуальне співробітництво (управлінський навик взаємодії з віртуальною командою).

На Всесвітньому економічному форумі у Давосі (2015 рік) були названі 10 професійних навичок, які будуть актуальними через 5 років: комплексне багаторівневе вирішення проблем; критичне мислення; креативність; вміння управляти людьми; взаємодія з людьми; емоційний інтелект; формування власної думки та прийняття рішення; клієнт-орієнтованість; вміння вести перемовини; когнітивна гнучкість.

Експерт в освіті, науковий співробітник Центру інноваційних освітніх програм при Гарвардському університеті Тоні Вагнер досліджував вплив батьків, вчителів, роботодавців, соціального та професійного середовища на розвиток здібностей молодих людей, здатних стати інноваторами. Він акцентував увагу на тому, як виростити молодих людей, які хочуть і можуть змінювати світ навколо себе. Вчений виділяє сім навичок, які допоможуть сучасним студентам не тільки отримати і зберегти хорошу роботу, але й бути активними та обізнани-

ми, постійно вчитися новому і самовдосконалюватися. Це такі навички: критичне мислення і вміння вирішувати проблеми; командна робота і лідерські якості; гнучкість й адаптивність; ініціативність і підприємницькі навички; уміння правильно і чітко викладати думки усно і письмово; уміння шукати й аналізувати інформацію; допитливість і увага [1].

Всі ці здібності і навички вже сьогодні мають бути сформовані у сучасних вчителів. Саме вчитель здатен безпосередньо вплинути на розвиток і формування майбутніх фахівців, позаяк, яким є вчитель сьогодні – таким буде школяр – майбутній фахівець – завтра.

Безперечно, для реалізації реформи освіти державі потрібен новий вчитель – творчий, незалежний, конкурентоспроможний, культурний, різносторонньо морально і духовно розвинений. Але який він сучасний вчитель?

У різні періоди ХХ сторіччя проводилися дослідження з метою з'ясування портрету сучасного вчителя. Учні 30-х років включали в портрет вчителя: знання предмета і володіння методикою викладання; гарні взаємини з учнями; уміння справедливо оцінювати знання учнів; дотримання дисципліни; зовнішній вигляд. Як бачимо, учні 30-х років у вчителеві більше цінували знання предмета, загальну ерудицію, високу моральність.

Серед рис, що характеризують ідеального вчителя в очах школярів 60 -х років, описані наступні: врівноваженість; авторитет, сильна воля; знання предмета, вміння говорити логічно й виразно; приємна зовнішність, розуміння своїх учнів; вимоги самостійності в учнів, любов до педагогічної роботи. Тут ми вже бачимо, як поступово на перші місця виходять особистісні якості й риси вчителя.

У 1992 році було проведено аналогічне анкетування. Ось якими якостями наділили вчителя учні того часу: талановитий; цікавий у спілкуванні; справедливий у вимогах; здатний зрозуміти учнів; поважає своїх учнів; освічений; має почуття гумору; уважний; готовий надати допомогу; гарний, добрий. Як бачимо, до першої п'ятірки увійшли тільки особистісні характеристики вчителя, а освіченість та знання предмета відійшло на 6 місце! Чітко видно й те, що такій якості, як любов до дітей, школярі віддали одне з перших місць.

А який же портрет сучасного вчителя ХХІ сторіччя? Сучасні учні на перші місця ставлять такі якості вчителя, як доброта, уважність, почуття гумору, такт. Вчитель ХХІ сторіччя це той, хто: вміє знаходити спільну мову зі своїми учнями (тобто він повинен бути психологом); іде в ногу з часом, бути різнобічною людиною, не обмежуватися лише сферою свого предмета; мати хороший словниковий запас (тобто є професіоналом-ерудитом, який знає не лише свій предмет); здатен бути помічником, порадиником і другом своїх учнів; володіє новими технологіями [8].

Як бачимо з наведеного вище, в учнів різних періодів минулого бачення того, яким має бути вчитель, є різним. Але, на нашу думку, всі ці якості змінювалися здебільшого у бік особистісних якостей вчителя. Тобто сучасний вчитель вже не може бути лише вчителем-предметником, він вже мусить бути вчителем-психологом, який здатен не тільки навчати «по-новому» (інноваційно), але розуміти і підтримувати, бути помічником і порадиником своїм учням.

**Висновки.** Професія вчителя належить до сфери професій типу «людина-людина», які характеризуються інтенсивністю і напруженістю психоемоційного стану, що може призводити до розвитку професійної кризи.

Професійні кризи - це нетривалі за часом періоди (до одного року) кардинальної перебудови професійної свідомості, діяльності й поведінки особистості, змінювання темпу та вектору її професійного розвитку. Вони також можуть виникати й протікати синхронно з іншими життєвими кризами, взаємно індукуючи та підсилюючи одна одну.

Професійна криза може призводити фахівця до особистісної й професійної деградації, але може сприяти його особистісному розвитку, бути своєрідним «шансом» для переходу на наступний етап професійного розвитку.

Нова система суспільних відносин, нові вимоги суспільства щодо навичок фахівця у майбутньому та його особистості постійно змінюються, зумовлюючи необхідність змін і з боку особистості самого вчителя. Саме вчитель здатний безпосередньо вплинути на розвиток і формування майбутніх фахівців, оскільки яким є вчитель сьогодні, таким буде сьогоднішній школяр – майбутній фахівець - завтра.

Визначення характеру впливів криз професійного розвитку на рівень професійного самоздійснення сучасного вчителя розширить можливості і профілактики, і корекції професійних деформацій, що у свою чергу сприятиме розкриттю і підвищенню особистісного й професійного потенціалу сучасного вчителя.

**Перспективи подальших досліджень** полягають у проведенні емпіричного дослідження, яке дозволить визначити чинники професійного самоздійснення сучасного вчителя та у розробці психокорекційної програми для вчителів з конструктивного подолання професійної кризи та підвищення рівня професійного самоздійснення.

#### Список використаних джерел

1. Вагнер Т. Створення інноваторів. Як виховати молодь, яка змінить світ / Тоні Вагнер . – К.:Fund, 2015. – 222 с.
2. Горелова Г.Г. Кризисы личности и педагогическая профессия / Г.Г. Горелова. – М.: Московский социально-психологический институт, 2004. – 320 с.
3. Зеер Є.Ф. Психология профессий: Учеб. пособие для студентов вузов. / Є.Ф. Зеер. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
4. Зеер Э. Ф. Кризисы профессионального становления личности / Э.Ф. Зеер, Э.Э. Сыманюк // Психологический журнал. – 1997. – Т.18, №6. – С. 35–44.
5. Кокун О.М. Психологічно-професійні передумови професійного самоздійснення фахівців / О.М. Кокун // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2015. – Том. VI: Психологія обдарованості. – Випуск 10. – С. 39 - 49.
6. Кондратенков А. В. Труды и талант учителя. Встречи. Факты. Мысли. / А.В. Кондратенкова. –М.: Просвещение, 2009. – 206 с.



7. Маркова А. К. Психология профессионализма. / А.К. Маркова. – М.: Знание, 1996. – 312 с.
8. Павлюк І.В. Особистість сучасного вчителя в новій школі. Доступ до електронного ресурсу: [http://osvita.ua/school/lessons\\_summary/administration/41904/](http://osvita.ua/school/lessons_summary/administration/41904/)
9. Панасенко Н.М. Особливості професійного самоздійснення спеціалістів в галузі інформаційних технологій (програмістів) / Н.М. Панасенко // Психологічний часопис: збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. - № 1. – Вип. 1. – Київ, : Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2015. – С. 66 – 73.
10. Пряжников Н. С. Пряжникова Е.Ю. Психология труда и человеческого достоинства. / Н.С. Пряжникова, Е.Ю. Пряжникова. – М.: Академия, 2009. – 216 с.
11. Семиченко В. А. Психология педагогической деятельности: Навч. посібник. –К.: Вища школа, 2010. - 335 с.
12. Сыманюк Э. Э. Психологические барьеры профессионального развития личности / Э.Э. Сыманюк. – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та, 2005. – 252 с.
13. Сыманюк Э.Э. Психология профессионально обусловленных кризисов / Э.Э. Сыманюк. – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та, 2004. – 320 с.

#### **Spisok vikoristanih dzherel**

1. Vagner T. Stvorennja innovatoriv. Jak vihovati molod', jaka zminit' svit / Toni Vagner . – К.:Fund, 2015. – 222 с.
2. Gorelova G.G. Krizisy lichnosti i pedagogicheskaja professija / G.G. Gorelova. – М.: Moskovskij social'no-psihologicheskij institut, 2004. – 320 s.
3. Zeer Є.Ф. Psihologija professij: Ucheb. posobie dlja studentov vuzov. / Є.Ф. Zeer. – М.: Akademicheskij Proekt; Ekaterinburg: Delovaja kniga, 2003. – 336 s.
4. Zeer Je. F. Krizisy professional'nogo stanovlenija lichnosti / Je.F. Zeer, Je.Je. Symanjuk // Psihologicheskij zhurnal. – 1997. – Т.18, №6. – S. 35–44.
5. Kokun O.M. Psihologichno-profesijni peredumovi profesijnogo samozdijsnennja fahivciv / O.M. Kokun // Aktual'ni problemi psihologii: Zbirnik naukovih prac' Institutu psihologii imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraïni. – 2015. – Tom. VI: Psihologija obdarovanosti. – Vipusk 10. – S. 39 - 49.
6. Kondratenkov A. V. Trudy i talant uchitelja. Vstrechi. Fakty. Mysli. / A.V. Kondratenkova. –М.: Prosveshhenie, 2009. – 206 s.
7. Markova A. K. Psihologija professionalizma. / A.K. Markova. – М.: Znanie, 1996. – 312 s.
8. Pavljuk I.V. Osobistist' suchasnogo vchitelja v novij shkoli. Dostup do elektronnoho resursu: [http://osvita.ua/school/lessons\\_summary/administration/41904/](http://osvita.ua/school/lessons_summary/administration/41904/)
9. Panasenko N.M. Osoblivosti profesijnogo samozdijsnennja specialistiv v galuzi informacijnih tehnologij (programistiv) / N.M. Panasenko // Psihologichnij chasopis: zbirnik naukovih prac' / za red. S.D. Maksimenka. - № 1. – Vip. 1. – Kiiiv, : Institut psihologii imeni G.S. Kostjuka Nacional'noï akademii pedagogichnih nauk Ukraïni, 2015. – S. 66 – 73.

10. Prjazhnikov N. S. Prjazhnikova E.Ju. Psihologija truda i chelovecheskogo dostoinstva. / N.S. Prjazhnikova, E.Ju. Prjazhnikova. – M.: Akademija, 2009. – 216 s.
11. Semichenko V. A. Psihologija pedagogichnoï dijaj'nosti: Navch. posibnik. –K.: Vishha shkola, 2010. - 335 s.
12. Symanjuk Je. Je. Psihologicheskie bar'ery professional'nogo razvitija lichnosti / Je.Je. Symanjuk. – M. : Izd-vo Mosk. psihol.-soc. in-ta, 2005. – 252 s.
13. Symanjuk Je.Je. Psihologija professional'no obuslovlennyh krizisov / Je.Je. Symanjuk. – M. : Izd-vo Mosk. psihol.-soc. in-ta, 2004. – 320 s.

**Panasenko N.M The impact of crises of professional development for professional self-fulfilment teacher.** The article analyses an influence of professional development crises on professional self-fulfilment of a teacher. The profession of a teacher belongs to these, which consist of many psychological interactions among personalities. It can cause tense psycho-emotional condition and lead to professional crises.

In the article special attention is paid to professional self-fulfilment of a teacher under the circumstances of social and economic change. In other hand, the article also reveals the fact that new criteria of social relationships and new demand of society for skills, knowledge and personality of teacher cause a constant need for him or her to change and develop.

It is also outlined that teacher's choice of constructive strategy to overcome professional crisis has a positive impact on a level and development of professional self-fulfilment. Researches on factors affecting professional development crisis give more abilities of both preventing and correction of professional deformation, which in turn will help reveal and enhance personal and professional potential of a modern teacher.

*Keywords:* requirements for specialist, professional development crisis, constructive strategy for overcoming the crisis, psychological portrait of teacher, professional self-fulfilment.

**УДК 159.923.2**

**Панасенко Н.М., Войтович М.В.**

## **ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДОЛАННЯ ОСОБИСТІСТЮ ЖИТТЄВИХ КРИЗ**

**Панасенко Н.М., Войтович М.В. Психологічні особливості подолання особистістю життєвих криз.** У статті викладено результати теоретичного аналізу проблеми психологічних особливостей подолання особистістю життєвих криз. Особлива увага приділяється аналізу психологічних ресурсів і ресурсних каналів особистості. Окреслені перспективи емпіричних досліджень проблеми активізації особистістю власних психологічних ресурсів подолання життєвих криз.

*Ключові слова:* життєва криза, копінг-стратегія, особистісні ресурси, подолання життєвої кризи, психологічні ресурси, ресурсні канали особистості.

**Панасенко Н.Н., Войтович М.В. Психологические особенности преодоления личностью жизненных кризисов.** В статье изложены результаты теоретического анализа проблемы психологических особенностей преодоления личностью жизненных кризисов. Особое внимание уделяется анализу психологических ресурсов и ресурсных каналов личности. Определены перспективы дальнейших эмпирических исследований проблемы активизации личностью психологических ресурсов преодоления жизненных кризисов.

*Ключевые слова:* жизненный кризис, копинг-стратегия, личностные ресурсы, преодоление жизненных кризисов, психологические ресурсы, ресурсные каналы личности.

**Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.** – 2016. – Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. – Випуск 16. – 196 с.

**Головний редактор:**

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор  
**С.Д. Максименко**

**Заступник головного редактора:** дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор **Н.В. Чепелева**.

**Відповідальні секретарі:** канд. психол. наук, ст.н.с. **Н.В. Слободяник** (друкована версія), канд. психол. наук, ст.н.с. **О.Л. Вернік** (електронна версія).

**Редакційна колегія:**

**Моляко В.О.**, дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Балл Г.О.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Карамушка Л.М.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Смутьсон М.Л.**, дійсний НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Кокун О.М.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Максимова Н.Ю.**, доктор психол. наук, професор; **Москаленко В.В.**, доктор філос. наук, професор; **Піроженко Т.О.**, доктор психол. наук, професор; **Швалб Ю.М.**, доктор психол. наук, професор; **Музика О.Л.**, канд. психол. наук, професор; **Кісарчук З.Г.**, канд. психол. наук, ст.н.с.; **Терещук А.Д.**, канд. психол. наук, ст.н.с.

**Члени міжнародної редакційної колегії:**

**Антон Фабіан**, професор, доктор габілітований, завідувач кафедри соціальної роботи, Університет Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словаччина); **Марек Палюх**, професор надзвичайний, доктор габілітований гуманітарних наук, завідувач кафедри соціальної педагогіки в Інституті педагогіки Жешівського університету (Польща); **Євген Глива**, професор, доктор філософських наук з психології, іноземний член НАПН України, (Австралія); **Роман Трач**, професор, доктор філософських наук, іноземний член НАПН України (США); **Альфред Прітц**, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда (Австрія).

*Редакційна рада тому:* **Кружева Т.В.** (відповідальний редактор тому), канд. психол. наук, доцент; **Клименко В.В.** доктор психол. наук, професор; **Корніяка О.М.** доктор психол. наук, ст.н.с.; **Малхазов О.Р.** доктор психол. наук, професор; **Завадська Т.В.** канд. біол. наук, ст.н.с.; **Савченко Т.Л.** мол.н.с (відповідальний секретар тому).

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.  
(протокол № 10 від 27.10.2016 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації  
серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011*

*Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України в галузі психологічних наук  
(Наказ МОН України № 1021 від 7.10.2016 р.)*

## З М І С Т

<i>Болотнікова І.В.</i> Акмеологічні основи особистісного самоздійснення...	3
<i>Гуменюк Г.В.</i> Феномен самоздійснення у вимірі акмеологічного розвитку професіоналу.....	12
<i>Дзвоник Г.П.</i> Роль емоційної стійкості в професійному самоздійсненні фахівця.....	24
<i>Дубчак Г. М.</i> Порівняльний аналіз навчального стресу у студентів вищих та середніх навчальних закладів.....	30
<i>Завадська Т.В.</i> Психологічні особливості складових професійного самоздійснення вихователів дошкільних закладів.....	39
<i>Івашкевич Е.З.</i> Моделі соціальних репрезентацій в парадигмі дослідження соціального інтелекту педагога.....	49
<i>Каплуненко Я.Ю.</i> Особистісні чинники соціального інтелекту у фахівців соціономічного профілю.....	58
<i>Кокун О.М.</i> Чинники професійного самоздійснення особистості (статеві особливості).....	74
<i>Корніяка О.М.</i> Комунікативна компетентність як визначальний чинник професійного самоздійснення викладача вищої школи.....	82
<i>Кружєва Т.В.</i> Індивідуальні особливості мотиваційних компонентів в професійному самоздійсненні вчених-дослідників.....	93
<i>Лахтадир О.В.</i> Психологічна характеристика комунікативної компетентності майбутнього фахівця з фізичної культури і спорту: факторний аналіз.....	100
<i>Литвинчук Л. М.</i> Основні підходи до вивчення проблеми наркотичної залежності.....	109
<i>Панасенко Н.М.</i> Вплив криз професійного розвитку на професійне самоздійснення вчителя.....	117
<i>Панасенко Н.М., Войтович М.В.</i> Психологічні особливості подолання особистістю життєвих криз.....	126
<i>Пилипенко Н.М.</i> Психологічні захисти та самоствавлення особистості.....	136
<i>Савченко Т.Л.</i> Психологічне сприяння психофізіологічному забезпеченню професійного самоздійснення фахівця в умовах соціально-економічних перетворень.....	144
<i>Сердюк Л.З., Шамич О.М.</i> Психологічні основи самореалізації особистості.....	150
<i>Удод М.О.</i> Концептуальні основи психологічного відбору працівників служби екстреної медичної допомоги та медицини катастроф.....	157
<i>Ходос О.С.</i> Стрес, тривога та агресія, як небажані складові адаптаційного процесу для військовослужбовців.....	167
<i>Шелестова О. В.</i> Особливості протікання розладів адаптації у різних вікових та соціальних групах.....	176
<i>Шульга В.В.</i> Взаємозв'язок рівня шкільної тривожності і адаптації школярів.....	184
Відомості про авторів.....	191

## CONTENTS

<i>Bolotnikova I.V.</i> Acmeological basics of personal self-fulfilment.....	3
<i>Humenyuk H.V.</i> The “self-fulfilment” phenomenon in the terms of acmeology of professional development.....	12
<i>Dzvonyk G. P.</i> The place of emotional stability in professional self-realization of a specialist.....	24
<i>Dubchak H.M.</i> Comparative analysis of the educational stress of University and vocational schools students.....	30
<i>Zavadaska T.V.</i> Psychology features of professional self-realization constituent of preschool tutors. ....	39
<i>Ivashkevych E.Z.</i> Models of social representations in the paradigm of researches of social intellect of a teacher.....	49
<i>Kaplunenko Y.Y.</i> Personal factors of Social Intelligence development among specialists of socioeconomic profile.....	58
<i>Kokun O.M.</i> Factors of personal professional self-fulfillment (gender characteristics). ....	74
<i>Korniyaka O.M.</i> Communicative competence as a determining factor of university teacher’s professional self-fulfilment.....	82
<i>Krujeva T.V.</i> Індивідуальні особливості мотиваційних компонентів в професійному самоздійсненні вчених-дослідників.....	93
<i>Lakhtadyr O.V.</i> Psychological characteristics of communicative competence of future specialist in physical culture and sports: factor analysis. ....	100
<i>Litvinchuk L.M.</i> the Main approaches to the study of the problem of drug addiction .....	109
<i>Panasenko N.M.</i> The impact of crises of professional development for professional self-fulfilment teacher.....	117
<i>Panasenko N.M., Voytovich M.V.</i> Psychological characteristics of overcoming the life crises by the personality.....	126
<i>Pylypenko N.M.</i> Psychological protection and self attitude to personality.....	136
<i>Savchenko T.L.</i> Psychological assistance psychophysiological provision of professional self-realization in a professional context of social and economic transformation.....	144
<i>Serdiuk L.Z., Shamykh O.M.</i> Psychological foundations of personal self-realization.....	150
<i>Udod M.O.</i> Conceptual bases of occupational selection of first medical aid and medicine of catastrophes service workers.....	157
<i>Hodos A.S.</i> Stress, anxiety and aggression as unwanted components of the adaptation process for military personnel.....	167
<i>Shelestova O.V.</i> Features of flowing of adaptation's disorders are in the different age-related and social groups.....	176
<i>Shulga V.V.</i> The relationship level of school anxiety and adapt student-ing.....	184
About Authors .....	191